

EDUCAR PER A LA VIDA I LA MORT

PLA D'ACCIÓ PER A L'EDUCACIÓ PRIMÀRIA

Alumna: Fontcalda Esteve Valimaña **Tutora:** Anna de Monserrat Vallvè

Grau en Educació Primària. Treball de final de Grau. Curs 2019-2020

Facultat de Psicologia, Ciències de l'Educació i de l'Esport

Universitat Ramon Llull

RESUM

La mort és un fet natural que forma part del cicle vital dels éssers vius. La societat tendeix a ignorar aquesta realitat i ofereix algunes resistències a l'hora de parlar-ne, especialment amb els infants. Però realment de quina manera els docents han de parlar o tractar la mort i els diferents processos que comporta a les aules d'educació primària?

L'objectiu general d'aquest treball és dissenyar un pla d'acció per a tractar la mort a l'aula d'Educació Primària, sense la necessitat que hi hagi una situació de dol o pèrdua immediata. Per a poder adaptar-lo a les necessitats actuals de mestres i alumnes s'ha dut a terme una recerca i una anàlisi. La diagnosi s'ha realitzat a partir de l'entrevista a tres experts de l'àmbit pedagògic i psicològic especialitzats en mort i dol i quatre mestres d'educació primària.

La informació obtinguda posa de manifest que les mestres tenen dificultats a l'hora d'abordar la temàtica a l'aula, aquestes poden explicar-se per la manca de formació i directius o recursos concrets. D'altra banda, els experts faciliten unes orientacions, a partir de les necessitats de l'alumnat, que serveixen de guia per a poder dissenyar la intervenció sobre la mort i el dol a l'aula.

Paraules clau: Mort, pèrdua, dol, educació per a la mort i rol del mestre.

ABSTRACT

Death is a natural occurrence during the life cycle of all living organisms. Sometimes, society ignores these reality and decline to talk about it, especially with children. Then, in what way do teachers have to talk or treat about death and all processes involved on it in primary education?

The main objective about this research is to design and develop a programme with the purpose to teach how to address death in schools, in particular elementary education, without an immediate mourning situation. To achieve this objective and to adapt it to teachers and students, it has been done an interesting search and the following analysis. The diagnosis has been made with an interview at three psychologist and pedagogue experts on death and mourning and also at four primary education teachers.

On the one hand, the obtained information reveals that the best majority of teachers have certain difficulties to talk about this topic in class, probably because of poor training and lack of resources. On the other hand, the experts interviewed provide some orientations from the needs of students, that serve to create a classroom academic intervention about our keywords, death and mourning.

Keywords: Death, loss, mourning, death education, teacher role.

INTRODUCCIÓ

Al llarg de la vida les persones parlen, es preparen i comparteixen molts esdeveniments importants, però, és cert, que, sovint, ens oblidem de l'últim, la mort. El fet de trobar-se davant d'una societat que rebutja la mort, fa que aquesta es converteixi en un tema tabú tant pels adults com pels nens i adolescents. Simón i Barrio (2006) plantegen que la societat espanyola ha de trencar el tabú de la mort, doncs, si la mort forma part de la vida, hem d'aprendre a parlar d'ella amb llibertat.

Qualsevol ésser humà que ha rebut una educació sense valorar ni tenir en compte la mort, quan ha de viure una pèrdua d'una persona estimada, entra en un procés de dol totalment desconegut fins al moment i es troba perdut davant les seves emocions i sentiments. Aleshores les persones que estan al voltant han d'actuar de manera ràpida per tal d'acompanyar-lo i ajudar-lo, però, possiblement, no saben com fer-ho, ja que no se senten preparades. Tal com diu Kübler-Ross (1992) s'hauria de preparar als nens per a la mort molt abans d'experimentar-la, tant si es tracta de la seva pròpia mort, com la d'una altra persona.

Si s'observa el currículum d'Educació Primària de la Generalitat de Catalunya, es troba una àmplia llista de competències bàsiques i d'aprenentatges clau que els alumnes han d'adquirir al llarg del seu desenvolupament i aprenentatge escolar per tal de formar-se com a ciutadans competents, lliures, crítics, autònoms, solidaris i responsables, però cap d'aquest llistat fa referència a la mort. En aquest moment, es demostra que la societat no està preparada per parlar-ne i, en ple segle XXI, és hora fer front a aquest tabú i ser

capaços d'afrontar la mort com un dret i no educar com si fóssim immortals. En aquest sentit, Verdú (2002) afirma que un ensenyament sense tractar la mort és la mort absoluta de l'ensenyança perquè no tractar allò que més importa desqualifica qualsevol situació sobre el saber. És a dir, afrontar col·lectivament les pèrdues, els sofriments i el dolor és un repte per a les comunitats educatives però també una oportunitat de treball emocional, intens, viu i sincer que pot ajudar a l'infant i a l'adolescent a conèixer i experimentar noves vivències i realitats.

Així doncs, queda palesa la importància de tractar la mort i el dol des de l'escola. Tanmateix, aquestes no es troben presents al currículum d'Educació Primària de la Generalitat de Catalunya i, per tant, a moltes escoles no s'inclou.

Per això, en primer lloc, cal recollir informació fiable que reforci la importància i els beneficis de treballar la mort a l'aula; cal també identificar amb quines mancances es troben els mestres quan tracten el tema de la mort a l'aula; i, per últim, descriure de quina manera els mestres haurien de parlar d'aquesta realitat a l'aula, segons la veu de diferents experts.

En segon lloc, caldrà dissenyar un pla d'acció que guiï l'acció educativa a l'hora de tractar la mort, sense necessitat de situació de dol o pèrdua immediata, a les aules d'educació primària. Aquest també dona resposta a la detecció de necessitats inicial fent referència al currículum d'aprenentatge dels infants d'educació primària.

Aquest pla d'acció tracta de donar resposta a una necessitat detectada arreu del territori català, sense esser dissenyat específicament per a cap escola en concret. Així doncs, les fonts d'informació a partir de les quals es dissenya el pla d'acció van encaminades a l'aplicació dins el territori de Catalunya. Per tant, proposa uns objectius, unes actuacions i una sèrie de recursos classificats per les edats dels infants que cada escola podrà adaptar a les seves característiques i al seu alumnat.

Es ressalta que el disseny d'aquest pla d'acció ve donat a partir d'una necessitat que s'ha detectat prèviament al currículum i a les escoles d'Educació Primària. Per tant, és un recurs que les escoles podran utilitzar per abordar el tema de la mort.

MARC TEÒRIC

Diversos autors reconeixen que la mort és un tema tabú i consideren necessari un canvi en la societat per tal de trencar amb aquest tabú (Herrán, González, Navarro, et al, 2001; Esquerda i Agustí, 2010; Puyané i Sabanés, 2016; Miret, 2016). Com diu Voltaire (s.d), tots

els humans saben que han de morir i en són conscients per la pròpia experiència. Tanmateix, sembla ser que la societat no vol acceptar aquesta realitat i, per aquest motiu, tendeix a amagar-la, ignorar-la i rebutjar-la.

Heidegger (s.d) considera que per a entendre la vida, s'ha d'entendre la mort i aquesta s'ha d'acceptar com una meta. Per tant, entendre la vida implica entendre i acceptar la mort com a tancament del cicle vital de tot ésser viu. Perquè les persones visquin una vida plena i significativa, primer és necessari comprendre molt bé la mort, però desafortunadament la societat no està preparada per reconèixer o valorar la mort com un fet natural i presenta importants carències a l'hora d'acceptar-la (Herrán, González, Navarro, et al, 2001). Cal destacar que entendre i viure la mort des de la por i com un tabú, dificulta l'afrontament posterior d'aquesta realitat inevitable (Puyané i Sabanés, 2016). Tenint en compte l'exposat, prenem com a referència la frase de Kübler-Ross (1989):

La mort és només un pas més cap a la forma de vida a una altra freqüència, i l'instant de la mort és una experiència única, bella, alliberadora, que es viu sense por i sense angouxa. (Kübler-Ross, 1989)

El fet de perdre a una persona propera a causa de la mort pot provocar un fort impacte emocional, que en cada persona es pot manifestar de forma diferent, i cal gestionar-lo per a poder donar-li sentit a la vivència. Santos (2004), afirma que aquestes emocions ajuden a tenir consciència d'un mateix, a valorar tot el que es té al voltant, a donar sentit a la vida i a entendre que la mort és un fet inevitable.

Així mateix, tota pèrdua produeix un sentiment o un dolor, i aquest serà tant profund com significativa sigui la pèrdua per a la persona que s'hi està enfrontat (Esquadra i Agustí, 2009). Neimeyer (2002) reflecteix el significat de pèrdua com el fet a trobar-se privat d'alguna persona o cosa que anteriorment s'ha disposat, o bé el fracàs en el manteniment de quelcom que es valora i s'aprecia.

Poch i Herrero (2003) diferencien dos tipus de pèrdues. En primer lloc, aquelles que són físiques, és a dir, la pèrdua de quelcom tangible, com ara la d'una persona estimada, una part del cos o un material. En segon lloc, aquelles que són psicològiques o simbòliques, és a dir, la pèrdua de quelcom intangible o de naturalesa psicosocial, com ara un somni, una il·lusió, una relació, etc. Cal destacar, però, que totes les pèrdues no tenen el mateix valor o

significat per a tothom, ja que cada persona crea un vincle diferent amb allò que perd (Esquerda i Agustí, 2009).

Respecte a la relació entre pèrdues i vivències per part dels infants, Puyané i Sabanés (2016) i Esquerda i Agustí (2009) destaquen diferents factors que afecten i influeixen en com els infants transcendeixen en una pèrdua. Aquests factors tenen a veure amb: l'edat en què es produeix la pèrdua, l'elaboració del concepte de mort, la relació particular de l'infant amb la persona que ha mort, les característiques de la pèrdua, la sensibilitat i ajuda dels familiars davant dels seus sentiments emocionals i, finalment, el temperament de cada infant.

Les pèrdues s'elaboren en un procés o canvi que permet adaptar-se a la nova situació, el qual s'anomena dol. El dol no té un temps determinat de transició o durada, ja que cada persona és diferent i necessita el seu temps de superació del succés. Per tant, el dol no és cap malaltia, és un procés en què qui ha sofert la pèrdua entén allò que ha passat (Cid, 2011; Miret, 2016; Díaz 2016; Puyané i Sabanés, 2016).

El procés de dol consta de diferents fases que diversos autors han descrit per tal d'entendre el procés pel qual les persones transitem:

La doctora en Medicina i Psiquiatre Kübler-Ross (1969) va establir que hi ha cinc fases per superar el dol: la negació, la ira, el pacte, la depressió i finalment l'acceptació.

En canvi, el professor i psicòleg de la Harvard Medical School, Worden (1991) afirma que les persones que es troben en una situació de dol han de realitzar un seguit de tasques que permeten elaborar el dol i adaptar-se a la pèrdua. Aquestes són: acceptar la realitat de la pèrdua, experimentar el dolor del dol, adaptar-se a un ambient en què la persona morta no hi és, i per últim recol·locar la persona morta emocionalment i seguir amb la vida.

Des d'un vessant més teològica, el sacerdot i doctor en Teologia, Pangrazzi (1993), va descriure les següents fases del procés de dol: prendre consciència del que ha passat i reconèixer les pròpies emocions; comprendre perquè es tenen determinats sentiments i poder-los manifestar; acceptar el que ha passat de forma real; expressar la pena, el dolor, la ràbia, la culpa; i, finalment, integrar la nova realitat a la vida i construir un itinerari personal de recerca.

Cal tenir en compte que el dol dels infants té algunes característiques diferents si el comparem amb el dol dels adults. Baum (2010) destaca que la reacció dels infants és

diferent perquè presenten canvis emocionals molt sobtats. Puyané i Sabanés (2016) afegixen que, tot i tenir en comú les reaccions emocionals bàsiques, alguns cops s'hi adhereixen dificultats de conducta o rendiment. També, molts infants no tenen la capacitat verbal prou desenvolupada i, per tant, tenen més dificultats per a expressar les emocions o sentiments. En ocasions, poden aparèixer somatitzacions de manera que el seu malestar psíquic s'expressa a través de dolències físiques. Una altra diferència és, com destaca Miret (2010), que els infants necessiten un acompanyament més específic per part d'un l'adult, tenint en compte les necessitats individuals i la seva maduresa.

Per als infants que han sofert una pèrdua d'una persona estimada i es troben en un procés de dol, el fet d'entendre la mort no els hi és fàcil, ja que, en primer lloc, han d'interioritzar el concepte de *mort* i fer-ho requereix un procés que depèn de l'edat i del desenvolupament evolutiu individual. (Esquerda i Agustí, 2009; Puyané i Sabanés, 2016; González i Herrán, 2010). A més, el concepte de *mort* està associat a una forta càrrega emocional, per la qual cosa resulta més difícil ser conscient del significat de morir (Esquerda i Agustí 2009). Autors com Poch i Herrero (2003), Cid (2011), Diaz (2016), Esquerda i Agustí (2009), Puyané i Sabanés (2016), Miret (2010) i Cantero (2013) comparteixen, amb petites variacions, la teoria del procés d'adquisició i d'elaboració del concepte *mort*.

Així doncs, la comprensió del concepte *mort*, tenint en compte els autors anteriorment citats, se sap que a partir dels sis o set anys, aproximadament, desapareix el pensament màgic i fantàstic i, per tant, els infants comencen a prendre consciència del significat de mort. En aquesta edat, poden diferenciar fantasia i realitat, es mostren interessats per temes diversos i ja dominen el cicle vital. També comparteixen amb els altres les pors, creences, sentiments, etc. Per la qual cosa, quan es parla de mort, cal explicar-los bé les causes d'aquesta i sobretot deixar que parlin, preguntin i s'expressin amb llibertat per tal d'escoltar-los i resoldre els dubtes transmetent seguretat i tranquil·litat. En aquesta etapa els infants necessiten sentir-se protegits i entendre la causa dels fets.

A partir dels deu o onze anys, aproximadament, tenint en compte els mateixos autors, els infants es poden sentir molt incompresos pel seu entorn davant d'una situació de pèrdua. L'actitud pot resultar rebel, amb canvis d'humor o, fins i tot, ocultar les emocions i sentiments, ja que les emocions es manifesten en molta intensitat. Necessiten que se'ls tingui en compte en les decisions familiars o les del centre educatiu i poder expressar-se, però ho fan tenint en compte els sentiments dels altres. És recomanable deixar-los participar en la preparació de rituals i acompanyar-los amb respecte i comprensió.

Per tal de poder comprendre en total plenitud el concepte de mort, els infants també han de ser capaços d'entendre diferents conceptes. Segons Miret (2010), per a comprendre la mort cal entendre *irreversibilitat*, *universalitat* i *no-funcionalitat*. En referència a la *irreversibilitat*, l'infant ha d'entendre que allò que passa, la mort en aquest cas, és per sempre. Quan a la *universalitat* cal comprendre que la mort afecta a tots els éssers vius. Per últim, respecte a la *no-funcionalitat* l'infant ha d'entendre que la mort s'associa a l'absència de moviment i funcions corporals.

Cid (2011) comparteix aquests tres conceptes i, a més, afegeix la *causalitat*, és a dir, la idea que tota mort té una causa. A més a més, Poch i Herrero (2003) afegeixen que cal entendre la *continuació no-corpòria*, que permet considerar un món més enllà. Puyané i Sabanés (2016) també coincideixen amb Miret (2010) i Cid (2011), però afegeixen la *permanència*, referint-se que és per sempre, i la *inevitabilitat*, és a dir, ningú pot evitar-la.

Per tant, quan es parla amb els infants de la mort és molt important observar les reaccions, escoltar les preguntes i reflexions de cada un per identificar en quin moment evolutiu es troba i detectar com entén el concepte. Aquesta detecció servirà per saber què pot o no entendre cognitivament i farà possible adaptar les paraules per donar resposta als diferents interrogants de cada infant (Poch i Herrero, 2003). A més, la comprensió sobre la mort pot seguir creixent al llarg de la vida (González i Herrán, 2010).

Tota persona que tracta amb infants hauria de tenir present el següent decàleg com a referència per a parlar de la mort amb els infants, segons Concepció Poch (2003):

- No mentir és essencial. Si no tenim una resposta concreta, no hem de sentir por de reconèixer-ho.
- Mai donarem explicacions més enllà de la comprensió del nen o nena.
- Hauríem de parlar de la mort abans que l'infant es vegi emocionalment vinculat en una situació de dol.
- Hi ha moltes ocasions que ho permeten: la visita a una església, a un cementiri, una flor que es marceix, un animal que es mor...
- No hem de vincular la mort a una contrarietat o dificultat, ni a una malaltia lleu o passatgera. Hem d'explicar què produeix la mort.
- Hem d'utilitzar la paraula mort i eliminar eufemismes com "Ja descansa"; "Se n'ha anat de viatge"; "Està dormint"...
- Hem de donar l'oportunitat als nens i a les nenes de parlar de la persona morta i respectar el seu dolor emocional.

- S'ha de remarcar la irreversibilitat de la mort i no donar peu a falses expectatives de retorn.
- Hem d'avisar la tutora, psicòloga o professora, si el nen o adolescent és a l'escola, en el cas que haguéssim de comunicar-li la mort d'algú a qui estima. Això afavorirà que els seus companys puguin donar-li consol en lloc d'"intentar distreure'l".
- Mai hem d'amagar el nostre dolor ni tancar-nos per plorar d'amagat. És bo mostrar que els adults també som vulnerables i que volem compartir la seva tristesa.
- Hem de considerar la possibilitat de crear grups de suport: igual que els adults, els nens i joves també necessiten alè i amistat.

Acceptar i comprendre la realitat de la mort pot fer canviar la percepció de la vida i, alhora, promoure un canvi d'actituds que ajudaran a donar sentit al viure (Esquadra i Agustí, 2009). Segons Arnaiz (2003), això és possible a través d'una educació basada amb la pedagogia de la mort. L'autor defineix aquesta pedagogia com:

Un conjunt de propostes metodològiques, d'idees, de destreses i d'actituds que permeten a l'infant tenir a l'abast eines intel·lectuals i afectives per aproximar-se a la comprensió de la fragilitat humana, a la seva vulnerabilitat, i així poder viure donant un sentit ajustat al veritable valor de la vida. (Arnaiz, 2003)

Cantero (2013), considera que abordar la mort com a tema educatiu a les escoles ajuda a entendre i comprendre que s'ha d'acceptar la mort per a gaudir plenament de la vida. Per tant, tal com diu Osho (2004), la cultura occidental necessita treballar tant l'educació per la vida com per a la mort.

Segons Miret (2010), a l'escola cal tractar i parlar de la mort per dues raons molt importants. La primera és que totes les persones formen part de la vida i els infants tenen dret al saber i han de rebre informació per tal de conèixer i superar les pors. La segona és que a tots els centres hi ha nens/es els quals es troben en una situació de dol per diferents pèrdues i els docents han de poder atendre'ls i ajudar-los igual que es fa amb els altres àmbits. Una formació integral i transversal no pot deixar de banda parlar de la mort (Cantero, 2013; Esquerda i Agustí, 2009).

Cal esmentar que els infants es fan preguntes i són grans observadors (Miret, 2010; Esquerda i Agustí, 2009; Poch i Herrero, 2003). Els infants tenen una curiositat natural per la mort, però tot i això necessiten saber i necessiten obtenir respostes per arribar a convertir-se en persones adultes, hàbils i madures, capaces d'entendre tot el que passa al seu voltant (Puyané i Sabanés, 2016). Esquerda i Agustí (2009) afegixen que les escoles

han de cobrir les necessitats que fan referència a l'aprenentatge, per tant, a més d'integrar coneixements nous, ha d'ensenyar a viure i a donar sentit a la vida. És a dir, les competències bàsiques han de fer referència al fet d'afrontar totes les situacions que una persona es pot trobar a la vida, en especial la mort.

L'educació per a la mort s'ha d'entendre, segons Herrán (2011), com a accions formatives dirigides al fet que els docents adquireixin un major coneixement i que aquest repercuteixi en un canvi conceptual i en una modificació dels esquemes afectius i cognitius. A les escoles, s'ha d'educar per a la mort i s'ha de veure reflectit ja sigui en projectes curriculars, als projectes de centre, a les unitats didàctiques, entre d'altres (Cantero, 2013).

Segons Poch (2006), alguns dels objectius que hauria de perseguir una educació per a la mort, en termes generals, són:

- Reflexionar sobre el valor de la pròpia vida i la necessitat de viure al màxim cada moment com a únic i irrepetible. El fet de pensar que cada moment és únic, que la vida té data de caducitat, fa que donem més valor a les petites coses de cada dia: ensenyar els nens i els joves a valorar el que tenen, el que fan, el dia a dia.
- Entendre la mort com a part de la vida i la seva fi natural, com un fet necessari. El cicle de l'aigua, el cicle vital de les plantes, dels animals, les xarxes tròfiques... tot guarda relació amb la mort: la mort manté l'equilibri dels ecosistemes. El cicle vital dels humans n'és un exemple: què passaria si una població envellís tant que no arribés a morir? Qui cuidaria aquests avis? Què passaria amb la superpoblació?
- Ajudar els infants a créixer amb el mínim d'angoixa envers la mort. Tenim angoixa i por d'allò que desconeixem. Parlar sobre la mort com un fet natural és un camí per reduir aquestes pors.
- Donar eines per preparar-se per a la mort de persones estimades i reflexionar sobre la pròpia.

En la majoria dels casos, segons Miret (2016), la mort agafa per sorpresa en els centres educatius. En poques escoles es treballa de forma preventiva, i més pocs són encara els centres que disposen o utilitzen plans d'actuació o orientacions que previnguin els diferents casos amb què es poden trobar o bé abordar la temàtica.

La realitat, doncs, és que davant d'una pèrdua, sigui personal o d'una persona de la comunitat educativa, ens trobem deseparats, no sabem com reaccionar, no sabem si fem bé o malament, què dir, com actuar... (Miret, 2016)

Amb tot, la finalitat d'aquest treball és dissenyar un pla d'acció que es pugui dur a terme a les aules d'educació primària per tractar la mort sense la necessitat que hi hagi una situació de dol o pèrdua immediata amb la intenció d'ajudar a tots els centres educatius que es trobin desemparats. Treballar l'educació per a la mort des de l'aula aporta molts beneficis que es veuran reflectits en diferents activitats, àrees i àmbits dins de cada centre educatiu (Cantero, 2013).

OBJECTIUS

Amb la present recerca es planteja la següent pregunta clau del tema: *De quina manera els docents han de parlar o tractar la mort i els diferents processos que comporta aquest a les aules d'educació primària?* Aquesta qüestió ens ha permès crear un objectiu general i tres més específics que defineixen la intencionalitat de l'article. Els objectius són els que descrivim a continuació:

General:

- Dissenyar un pla d'acció que es pugui dur a terme a les aules d'educació primària per a tractar la mort sense la necessitat que hi hagi una situació de dol o pèrdua immediata.

Per aconseguir aquest objectiu s'ha de dur a terme els tres objectius específics.

Específics:

- Conèixer la importància i els beneficis de treballar la mort a les aules segons els mestres i els experts.
- Identificar amb quines mancances o problemes es troben els mestres quan han de tractar la mort, el dol o les pèrdues amb l'alumnat.
- Descriure de quina manera els mestres haurien de tractar o parlar el tema de la mort a l'aula en l'etapa d'educació primària.

MÈTODE

Aquest article es defineix com una recerca de paradigma humanístic interpretatiu, ja que parteix dels objectius de conèixer la importància i els beneficis de treballar la mort a les aules; identificar amb quines mancances o dificultats es troben els docents quan han de tractar la mort, el dol o les pèrdues amb l'alumnat; i descriure de quina manera els mestres haurien de parlar o tractar el tema de la mort a l'aula en l'etapa d'educació primària. Aquesta recerca d'informació es duu a terme amb l'objectiu final de dissenyar un pla d'acció que es pugui dur a terme a les aules d'educació primària per a tractar la mort sense la necessitat que hi hagi una situació de dol o pèrdua immediata.

En primer lloc, es duu a terme una recerca d'informació, per tal de respondre als objectius específics. Segons el marc en què té lloc la recerca, es tracta d'un estudi de camp descriptiu, ja que l'estudi està realitzat en una situació natural. Segons l'abast temporal de la recerca, es tracta d'un estudi transversal, ja que aquest es realitza en un moment determinat. La metodologia que emprarem per dur a terme la recerca serà sobretot de caràcter qualitatiu, ja que analitzarem i recollirem dades que reflecteixen percepcions, opinions i experiències dels participants de la mostra.

En segon lloc, es realitza un treball de disseny, és a dir, un pla d'acció educatiu en el marc d'una realitat educativa concreta, el tractament de la mort a les escoles. Aquest té com a finalitat proporcionar eines i materials per a poder introduir a l'aula la temàtica de la mort. Està adreçat als mestres de les escoles d'educació primària que hauran d'adaptar-lo a les necessitats concretes de l'aula en què s'apliqui.

Participants i funció:

Els participants es diferencien en dos grups de professionals. Per una banda, els qualificats com a experts, professionals vinculats al món de la pedagogia i la psicologia especialitzats en la temàtica, i, per altra, els mestres d'educació primària.

El primer participant és Francesc Torralba, filòsof i teòleg. Torralba és Doctor en Filosofia per la Universitat de Barcelona (1992), doctor en Teologia per la Facultat de Teologia de Catalunya (1997), doctor en Pedagogia per la Universitat Ramon Llull (2018), entre d'altres. En l'actualitat, és catedràtic acreditat a la Universitat Ramon Llull (URL) i imparteix cursos i seminaris en altres universitats d'Espanya i d'Amèrica. Alterna la seva activitat docent amb l'ofici d'escriure i divulgar el seu pensament. És autor de diversos llibres i articles entre els quals destaca *Plantar cara a la mort*.

La segona participant és l'Olga Herrero Esquerdo, Doctora en Psicologia i Màster en Investigació Psicològica per la Facultat de Psicologia, Ciències de l'Educació i de l'Esport (FPCEE) Blanquerna, URL. Actualment, és professora titular de la FPCEE Blanquerna, URL, i investigadora principal en Processos de Dol i Psicoteràpia en el Grup d'Investigació en Psicologia, Persona i Context de la FPCEE Blanquerna, URL. Herrero és co-autora del llibre *La muerte y el duelo en el contexto educativo* i d'articles i capítols de llibres vinculats a la psicoteràpia i el dol, entre d'altres.

La tercera participant és l'Àngels Miret Rial, mestra, psicopedagoga i especialista en dol. Des del 2008 dona suport a centres educatius i assessora professorat i famílies sobre el dol infantil i adolescent. Ha rebut formació sobre dol i pèrdues amb Alba Payàs i Anji Carmelo, totes dues deixebles d'Elisabeth Kübler-Ross. També ha realitzat cursos especialitzats i de postgrau sobre dol i intervenció en crisis i emergències, entre d'altres. És autora del llibre *El centre educatiu de dol: Guia per afrontar la mort, el dol i les pèrdues en els centres educatius*.

Respecte al grup de mestres d'educació primària, es tracta de quatre docents (M1, M2, M3, M4) de diferents escoles, situades a diferents indrets de Catalunya. Totes quatre tenen diferents experiències i diferent formació professional i pel que fa al tema de la pedagogia del dol i la mort.

Procés:

Inicialment, es duu a terme una recerca d'informació a partir de llibres i articles sobre la mort, el dol i les pèrdues en els infants. Aquesta cerca pretén l'anàlisi de necessitats, crear una pregunta investigable, marcar uns objectius i detectar els conceptes clau.

Tot seguit, es dissenyen els instruments de recollida de dades. S'elaboren dos models d'entrevistes semiestructurades, una per a cada grup de participants. També es redacta el consentiment informat (vegeu annex 1) que han signat els col·laboradors.

Posteriorment, es contacta amb tres expertes perquè donin validesa a les entrevistes, comprovant que els ítems estiguin vinculats amb els objectius i siguin concrets i coherents. Els instruments són validats per Glòria Iniesta Guirao, mestra primària d'educació primària i especialista amb el dol, Núria Colàs Migó, infermera especialitzada de la Unitat de Cures Intensives (UCI) a l'Hospital de Barcelona-SCIAS, i Elena Sofia Ojando, llicenciada en Pedagogia i Psicologia.

El següent pas és establir contacte amb els participants per a exposar la finalitat del treball i sol·licitar la seva col·laboració per a poder dur a terme, posteriorment, les entrevistes.

Després d'haver recollit totes les dades es duu a terme el procés de codificació de la informació més rellevant. Per a poder fer una anàlisi de la informació es crea una graella amb ítems, categories i objectius.

L'anàlisi de la informació permetrà dur a terme la discussió i donar resposta als objectius específics. La discussió inclou la interpretació de resultats obtinguts mitjançant les entrevistes semiestructurades i té com a referència el marc conceptual. Tot plegat, pretén sintetitzar la informació obtinguda per tal de donar resposta a la pregunta clau i als objectius específics.

Finalment, es dissenya i s'elabora el pla d'acció a partir de tota la informació recollida a la discussió. Aquest es dissenya tenint en compte les edats dels infants, que anirà lligat al nivell cognitiu dels alumnes del qual dependrà la possibilitat d'adquisició de conceptes relacionats amb la mort.

Instruments:

S'han dissenyat dos instruments adhoc per tal de realitzar la recollida de dades. Es tracta de dues entrevistes semiestructurades dirigides als diferents grups de participants.

Pel que fa al guió de l'entrevista destinada als/les expertes té com a objectiu conèixer la importància i els beneficis de treballar la mort a les aules i, també, descriure de quina manera els/les mestres poden tractar el tema de la mort a l'aula a l'etapa d'EP. En aquesta entrevista hi destaquen vuit categories, que van relacionades amb els objectius, i consta de dotze preguntes (vegeu annex 2).

Pel que fa al guió de l'entrevista destinada a les mestres té com a objectiu conèixer la importància i els beneficis de treballar la mort a les aules i, també, identificar quines mancances i problemes es troben els/les docents quan han de tractar la mort, el dol o les pèrdues a l'aula. En aquesta entrevista s'hi diferencien dos apartats, segons la resposta de la pregunta quatre es dirigeix l'entrevista cap a un o altre apartat. També consta de sis categories que van relacionades amb els objectius; i divuit preguntes (vegeu annex 3).

RESULTATS I DISCUSSIÓ

A continuació es presenten i es discuteixen els resultats que pretenen donar resposta als objectius específics proposats.

Pel que fa al primer objectiu, “Conèixer la importància i els beneficis de treballar la mort a les aules segons els mestres i els experts”, tots els participants d'ambdós grups afirmen que és important treballar el tema de la mort amb els infants d'Educació Primària (EP). Així doncs, coincideixen amb Esquerda i Agustí (2009) que afirmen que és important treballar la mort a les aules perquè cal acceptar i comprendre la mort. E1 i E3 també destaquen la importància de conèixer la vida i tot el que aquesta comporta, és a dir, també la mort.

E2 creu que la importància de tractar el tema rau en que els infants tenen molta curiositat i fan moltes preguntes. Tall com diuen Esquerda i Agustí (2009) i Puyané i Sabanés (2016), els alumnes durant l'educació primària són grans observadors i es fan moltes preguntes perquè senten una gran curiositat per saber de la mort i per aquest motiu s'han d'aprofitar totes les converses que sorgeixen a l'aula tenint en compte l'esmentat anteriorment.

Respecte als beneficis d'una educació per a la mort, coincideixen amb Cantero (2012) en concloure que en són múltiples i diversos. Arnaiz (2003) considera que parlar-ne aporta eines, idees i actituds a través de les quals pot veure el valor de la vida. E1 i E4 creuen que proporciona als infants eines necessàries perquè integren i elaborin correctament el dol en cas que s'hi hagin d'afrontar. Concretament, E2 i M1 creuen que afavoreix la gestió emocional i poder respondre amb major autocontrol de l'ansietat, l'enuig i la por davant una situació real. M4 considera que afavoreix la capacitat d'exterioritzar els sentiments i plantejar dubtes en cas que es doni una situació de dol.

E3 i M3 afegeixen els beneficis d'augmentar la seguretat, la confiança, les habilitats socials i la comprensió del món. E2 i M1 també parlen sobre els beneficis sobre la xarxa social. E1 afegeix que és beneficiós per als alumnes poder-los oferir un marc dels diferents grans relats espirituals i religiosos per comparar cultures. Per contra, E3 i M3 consideren que privar als infants de parlar sobre la mort els reporta desconfiança cap als adults, enfados, baixa autoestima i falsa imaginació.

Respecte al segon objectiu, “Identificar en quines mancances i problemes es troben els

docents quan han de tractar la mort, el dol o les pèrdues a l'aula", s'ha analitzat tenint en compte com les mestres han treballat la realitat de la mort a l'aula.

Respecte a les mancances o problemes, totes, excepte M1, informen de diferents limitacions en què s'han trobat: M2 opina que les dificultats són de caire personal, empatitzar amb situacions desagradables que puguin sorgir fa que li resulti més difícil poder abordar el tema i pugui, de manera no premeditada, tendir a esquivar-lo. La mateixa docent aporta la idea que no se'n parla a cause de les pors dels adults perquè els resulta més fàcil conversar d'altres temàtiques. En la mateixa línia, tots els experts entrevistats comparteixen el pensament de Herrán, González, Navarro, et al (2001), Esquerda i Agustí (2010), Puyané i Sabanés (2016), que creuen que actualment la mort continua sent un tema tabú per a la nostra societat i veuen necessari un canvi per tal que aquest es pugui abordar amb tota naturalitat.

M3 Creu que abordar aquesta temàtica és una gran dificultat, ja que requereix molta dedicació a l'hora de buscar materials i recursos que s'adaptin a l'alumnat i les seves necessitats. Per a M4 les limitacions estan relacionades amb la manca de formació, però les supleix amb suport extern.

Per a analitzar les limitacions a l'hora d'abordar el tema a l'aula cal tenir en compte la formació rebuda i el suport d'altres professionals. Cap de les mestres entrevistades ha rebut mai formació específica sobre com introduir el tema de la mort a l'aula i com realitzar l'acompanyament emocional en cas de mort imminent. Tot i això, M4 disposa, al centre, del suport d'un coach. Totes les mestres estan disposades a rebre formació per tal de poder acompanyar a les famílies i als infants menys la M1, que considera que ja en té suficient i que utilitza els recursos que facilita el Departament d'Educació.

L'experiència de tres de les mestres ens suggereix que la formació rebuda no és suficient per a abordar aquesta realitat a l'aula, ja que s'han trobat amb algunes dificultats per treballar-ho. Cantero (2013) creu que es necessita mestres a les escoles amb ganes de seguir aprenent i amb una actitud de rebre una formació continuada. Herrán i Cortina (2009) afegeixen que si aquesta formació dels mestres no tracta temes importants com el de la mort, els mestres no estan preparats per una educació per a la mort. En la mateixa línia, M4 reporta que va trobar en falta tractar aquest tema a la facultat, ja que tot l'aprenentatge que ha adquirit és a base d'experiències reals.

Quan al tercer objectiu, "Descriure de quina manera els mestres poden tractar el tema de la mort a l'aula a l'etapa d'EP", s'ha tingut en compte les orientacions dels experts i s'han relacionat les seves propostes amb informació que les mestres han reportat sobre com elles tracten la mort i el dol a l'aula.

E1 creu que per a introduir el tema a l'aula cal fer-ho des d'un clima de cura i sensibilitat, utilitzant el do de l'oportunitat i tenint en compte les edats i el desenvolupament cognitiu, emocional i social dels infants. E2 i E3 consideren que per tractar el tema a l'aula cal tenir en compte el moment evolutiu que es troben els alumnes. Així, la manera en què les mestres poden tractar el tema a l'aula dependrà de l'etapa evolutiva i el desenvolupament cognitiu de cada infant. Afegeixen que cal fer als alumnes partícips, atorgant-los un paper actiu.

Els experts també consideren que, a l'hora d'abordar una conversa a l'aula sobre la vida i la mort, els mestres haurien de tenir en compte diferents conceptes clau. E1 creu que els principals són l'absència, la presència, el dol, el sentit, el record i la finitud. En canvi, E2 creu que els/les mestres han de dominar els subconceptes per entendre cognitivament la situació de cada un d'ells i també eines de gestió d'emocions. E3 coincideix bastant amb l'anterior però afegeix que cal tenir coneixements previs de l'alumnat i partir dels seus interessos, curiositats i dubtes.

Els tres experts coincideixen en el fet que no ha d'haver-hi una assignatura en concret per tractar aquest tema, sinó que qualsevol espai, moment o situació és bona per tractar-ho perquè ha de ser igual de natural que un altre tema. És a dir, que ha de ser un tema abordat de manera transversal, en termes d'E1.

Per a parlar sobre la vida i la mort, E1 creu que cal utilitzar recursos audiovisuals i literaris, com ara films o bé contes, paràboles o rondalles. També visualitzar documentals per veure com s'afronta la mort a altres cultures i religions. Tant M2 com M3 han reportat que utilitzen contes o pel·lícules i que es pot iniciar un debat posterior.

E2 destaca que cal aprofitar si hi ha algun succés per parlar-ne i fer-ne suport. E3 creu que la millor activitat és la conversa i partir de les pròpies vivències dels alumnes tot i que també anomena la possibilitat de l'ús de recursos audiovisuals i literaris. En la línia de les orientacions dels experts, M3 ha informat que ho treballa partint de situacions viscudes pels alumnes, com la mort d'un avi o una mascota.

Per continuar, els experts donen tres consells específics als mestres. En primer lloc, E1 anima a tractar la qüestió amb naturalitat, partint de l'observació de la naturalesa i des de la pròpia experiència. En segon lloc, E2 recomana que no tinguin por de parlar d'aquest tema amb els infants i que no pensin que no és bo fer-ho, sinó que vegin que els volem protegir i acollir quan parlem de la mort i patiment. En tercer lloc, E3 aconsella formar-se, tenir la voluntat d'afrontar el tema i estar atents a les necessitats emocionals dels seus alumnes i les famílies.

Esquerda i Agustí (2010) creuen que per a parlar de la mort no cal buscar moments especials, sinó respondre les preguntes espontànies o donar importància a les experiències reals a qualsevol moment. A més, cal tenir en compte que cal respectar el ritme i l'evolució individual de cada alumne. La intervenció de M3 va en aquesta línia, ja que parteix de les necessitats i inquietuds de l'alumnat, sempre respectant el seu procés. M4 també intervé segons les experiències reals, amb suport extern per a poder realitzar un millor acompanyament.

Les opinions dels experts són similars a les dels autors, ja que creuen que per a acompanyar els infants en la comprensió del concepte de mort cal tenir en compte l'edat i el nivell evolutiu de cada infant (Esquerda i Agustí 2009; Puyané i Sabanés 2016; González i Herrán 2010). Dues expertes comparteixen amb Cid (2011), Puyané i Sabanés (2016), Poch (2003), que els mestres han de dominar els subconceptes del concepte mort per entendre a l'alumne.

Els consells dels experts s'assemblen amb els objectius que proposa Poch (2006) per aconseguir una educació que treballi i doni importància a la mort.

A mode de resum, la informació aportada per diferents fonts posa de manifest la importància i els múltiples beneficis d'abordar el tema a l'aula de manera preventiva. A més, s'han posat de manifest limitacions personals, de recursos i formatives de les mestres a l'hora de donar cabuda a la mort i el dol dins l'aula. Per últim, els experts donen orientacions concretes i comuns a l'hora de treballar la mort i el dol a l'aula, algunes de les quals ja són aplicades per les mestres.

Per finalitzar, com a resultat d'aquestes respostes s'ha dissenyat el pla d'acció adreçat als mestres de les escoles d'educació primària que hauran d'adaptar-lo a les necessitats de l'aula i de l'alumnat. Ofereix una presentació; la diagnosi a partir de la recerca realitzada;

uns objectius; unes actuacions i, finalment, els recursos específics. Cal destacar que les actuacions i els recursos s'organitzen i es classifiquen tenint en compte la teoria del procés d'adquisició i d'elaboració del concepte *mort* segons diversos autors. Tota aquella persona que el vulgui tenir a l'abast el pot aconseguir en línia a través d'aquest [Site](#).

CONCLUSIONS

La recerca es va iniciar amb la intenció de buscar resposta a la pregunta clau i, posteriorment, poder elaborar un pla d'acció que faciliti eines per al tractament de la mort i el dol a les aules d'EP.

Pel que fa a la importància de parlar sobre la mort i el dol cal comprendre la mort com a fase de la vida. És important també parlar-ne degut a la curiositat pròpia de l'etapa i donar resposta a les inquietuds dels infants. Així, parlar-ne afavoreix la comprensió del món. Treballar el tema de la mort a les aules aporta als alumnes eines i estratègies que faciliten l'elaboració del procés de dol, especialment relacionades amb la gestió emocional, afavorint un major autocontrol d'emocions com la por, l'ansietat i l'enuig. Parlar-ne prèviament a l'aula afavoreix l'expressió de les emocions i poder-les externalitzar, ja que es disposa de major seguretat i confiança en cas d'una situació real.

Pel que fa a les mancances i problemàtiques que es troben les docents cal destacar limitacions de tipus personal relacionades amb la dificultat de gestionar les pròpies emocions. La manca de formació és una altra limitació important, ja que sovint han d'emprar molt de temps en poder preparar l'activitat, ja sigui cercant recursos o recorrent a suport extern.

Respecte a la manera més adequada per a intervenir amb els alumnes sobre la mort i el dol cal, en primer lloc, tenir en compte l'etapa evolutiva en què es troben, és a dir, la seva maduració cognitiva, per saber què poden comprendre i què no. És important tenir en compte els conceptes que els infants han de conèixer per entendre cognitivament la situació. També cal actuar de manera transversal, al llarg de totes les matèries, i fer-ho amb naturalitat, aprofitant moments espontanis en què amb la conversa es satisfan les curiositats dels infants. No obstant això, materials audiovisuals i literaris són també recursos útils. Cal respectar les necessitats i els ritmes dels infants a l'hora de treballar la temàtica a l'aula. Per últim, serà important fer-los donar-los un paper actiu en les activitats destinades a l'abordatge de la mort i el dol.

Aquest pla d'acció pretén ser una eina més per a afavorir que la societat accepti la mort com a part del cicle de la vida i que deixi de ser un tema tabú. Cal, per tant, iniciar el canvi social des de l'educació dels infants per tal que la societat pugui assimilar la mort i el dol, i tot el que comporta. Educar sobre la mort i el dol afavorirà l'afrontament de la situació i l'acceptació de les emocions quan es doni una situació real, i, en definitiva resultarà beneficiós també per a la salut emocional de tota la societat.

En relació a la mort i el procés de dol, actualment, ens trobem que la pandèmia provocada per la COVID-19, ha fet que molts infants hagin perdut algun ésser estimat. Per aquest motiu, s'han posat sobre la taula les limitacions del sistema educatiu per a poder abordar el tema, ja que s'ha evidenciat la manca de formació i recursos per a poder fer un acompanyament emocional en el procés de dol. Ara, a correuita, el sistema s'ha de preparar per a donar resposta a necessitats imminents dels alumnes, sense que s'hagi fet un treball preventiu com el que proposa el pla d'acció que hem elaborat. Per tant, les necessitats sorgides de la situació actual fan que el treball realitzat prengui encara més importància de la que ja tenia.

LIMITACIONS I CONDICIONS ÈTIQUES

Durant el procés ens hem trobat amb diferents limitacions. La principal és que l'estat d'alarma decretat pel govern espanyol en data 14 de març del 2020, arran de la pandèmia originada per la COVID-19, ha alterat totes les nostres previsions i hem hagut d'adaptar el context de treball a aquesta situació. També cal destacar que ens ha posat a prova per seguir endavant, afavorint l'adaptabilitat i la resiliència.

Degut a aquesta situació, hem tingut dificultats a l'hora de dur a terme les entrevistes amb experts, ja que s'havia previst fer-la amb Concepció Poch, Clara Gomis i Montserrat Esquerda, però no s'ha pogut realitzar.

Les restriccions durant l'estat d'alarma també han impossibilitat la realització d'algunes entrevistes de manera presencial i, per tant, s'han dut a terme mitjançant videoconferència o per escrit.

Finalment, durant tot el procés de recerca s'ha respectat els quatre principis ètics de la investigació: la beneficència, a la no beneficència, a la justícia, i a l'autonomia. A més, per a tots els participants de la recerca s'ha de demanar el consentiment informat per tal de respectar la confidencialitat de les dades extretes.

BIBLIOGRAFIA

Amonarriz, Caballín i et al. (s.d). *Duelo en mi aula*. Recuperat a:

<https://psicologosemergenciasbaleares.files.wordpress.com/2015/10/dueloenmiaula.pdf>

Badia, M. (2014). *T'ho prometo*. Guia didàctica. Recuperat a:

http://xtec.gencat.cat/web/.content/alfresco/d/d/workspace/SpacesStore/0046/46ad93ca-b07b-45a4-9ab4-a9d5104ff297/t_ho_prometo_inicial_guia_didactica.pdf

Baum, H. (2010). *¿Está la abuelita en el cielo?: Cómo tratar la ausencia y la tristeza con los niños*. Barcelona: Oniro.

Cantero, M. F. (2013). *La educación para la muerte. Un reto formativo para la sociedad actual*. *Psicogente*, 16(30), 424-438. Recuperat a:

<https://www.redalyc.org/pdf/4975/497552364014.pdf>

Cid, L. (2011). *Explícame qué ha pasado*. Guía para ayudar a los adultos a hablar de la muerte y el duelo con los niños. Fundación Mario Losantos del Campo. Recuperat a:

[http://www.psie.cop.es/uploads/GuiaDueloFMLC\[1\].pdf](http://www.psie.cop.es/uploads/GuiaDueloFMLC[1].pdf)

Díaz, P. (2016). *Hablemos de duelo*. Recuperat a:

<http://www.fundacionmlc.org/uploads/media/default/0001/01/guia-duelo-infantil-fmlc.pdf>

Esquerda, M. i Agustí, A. (2010). *El nen i la mort: Acompanyar els infants i els adolescents en la pèrdua d'una persona estimada*. (1a ed.). Lleida: Pagès editors.

Esquerda, M. i Gilart, C. (2015). *Biodebat: El dol dels nens*. *Bioètica & debat: La mort i el dol en la infància*, 21 (76). Recuperat a:

<https://www.raco.cat/index.php/BioeticaDebat/article/view/337175/428094>

Herrán, A. i Cortina, M. (2008). *La educación para la muerte como ámbito formativo: Más allá del duelo*. *Revistas científicas complutenses: Psicooncología*, 2-3., Vol. 5, 409-424.

Recuperat a:

<https://revistas.ucm.es/index.php/PSIC/article/view/PSIC0808220409A/15442>

Kübler-ross, E. (1983). *Los niños y la muerte*. [Versió DX Reader]. Recuperat a:

<https://clea.edu.mx/biblioteca/Kubler%20Ros%20Elisabeth%20-%20Los%20Ninos%20Y%20La%20Muerte.pdf>

Miret, À. (2016). El centre educatiu de dol: Guia per afrontar la mort, el dol i les pèrdues en els centres educatius. Barcelona: Tarannà.

Poch, C. i Herrero, O. (2003). *La muerte y el duelo en el contexto educativo. Reflexiones, testimonios y actividades* (1a ed.). Barcelona: Paidós.

Poch, C. (2008). *La mort* (1a ed.). Barcelona: UOC

Puyané, M. i Sabanés, A. (2016). En la vida i en la mort: com acompanyar en el procés de dol els nens i adolescents. Barcelona: Abadia de Montserrat, cop.

Ramis, A. (s.d). *El dol al meu centre, el dol a la meva aula*. Recuperat a:

http://weib.caib.es/Recursos/dol_centre_aula/guia_actuacio_centres_educatius.pdf

XTEC. (s.d). *Protocol de dol*. Recuperat a:

<http://www.xtec.cat/ehgt/procedim/21dol.pdf>

ANNEXOS

Annex 1- Consentiment informat

CONSENTIMENT INFORMAT PER LA PERSONA PARTICIPANT

Títol del Treball de Recerca: Educar per a la vida i la mort: Pla d'acció per a l'Educació Primària

Investigador responsable: Fontcalda Esteve Valimaña

E-mail: fontcaldaev@blanquerna.url.edu

INFORMACIÓ BÀSICA DEL TREBALL FINAL DE GRAU

Tema: La mort, la pèrdua i el dol en el context de l'Educació Primària.

Finalitat: Dissenyar i elaborar un pla d'acció que es pugui dur a terme a les aules d'educació primària per tractar la mort sense la necessitat que hi hagi una situació de dol o pèrdua immediata.

Objectius:

- Conèixer la importància i els beneficis de treballar la mort a les aules segons els mestres i experts.
- Identificar amb quines mancances o problemes es troben els docents quan han de tractar la mort, el dol o les pèrdues amb l'alumnat.
- Descriure de quina manera els mestres haurien de tractar o parlar el tema de la mort a l'aula en l'etapa d'educació primària.

Activitats que se li demana al participant: per tal de donar resposta a aquests objectius, la investigadora durà a terme una entrevista semiestructurada a experts i mestres d'EP.

El material i/o les dades obtingudes gràcies a la seva participació en aquest Treball de Recerca seràn d'ús exclusiu intern de la Facultat de Psicologia, Ciències de l'Educació i l'Esport-Blanquerna. En el cas que fossin incloses en una publicació dins de l'àmbit acadèmic i científic complirien estrictament les condicions ètiques de confidencialitat exigides en una recerca d'aquestes característiques.

La persona participant ha de llegir i contestar les següents preguntes amb atenció (encerclar la resposta correcte):

- Ha llegit tota informació que li ha estat facilitada sobre aquest projecte? SÍ/NO
- Ha tingut l'oportunitat de preguntar i comentar qüestions sobre el projecte? SÍ/NO
- Ha rebut suficient informació sobre aquest projecte? SÍ/NO
- Ha rebut respostes satisfactòries a totes les preguntes sobre el projecte? SÍ/NO
- Està d'acord en participar-hi? SÍ/NO
- Autoritza la seva participació en el projecte? SÍ/NO
- Autoritza l'enregistrament de veu de l'entrevista. SI/NO.

Data:/...../.....

Signatura de la persona participant (noms i cognoms entre parèntesi):

.....

Annex 2 - Entrevista experts/es

Benvolgut/da,

Em dic Fontcalda Esteve i sóc estudiant de 4t del Grau en Educació Primària a la Facultat de Psicologia, Ciències de l'Educació i l'Esport Blanquerna, de la Universitat Ramon Llull. Durant aquest curs estic duent a terme el treball de final de grau i el tema que he escollit és la mort, la pèrdua i el dol en el context de l'Educació Primària.

L'objectiu principal d'aquest treball és dissenyar i elaborar un pla d'acció que es pugui dur a terme a les aules d'educació primària per tractar la mort sense la necessitat que hi hagi una situació de dol o pèrdua immediata. Per tant, m'agradaria saber i escoltar la seva opinió com a experta, a partir de la seva experiència viscuda i el seu pensament. Per aquest motiu, m'agradaria agrair d'avançat la seva participació i el seu temps.

Abans de començar moltes gràcies per la seva atenció i el seu temps.

Doncs si està d'acord, començarem:

1. Creu que la mort és un tema tabú en la nostra societat? Per què?
2. Considera que és important treballar el tema de la mort amb els infants d'EP? Per què?
3. Què considera que cal tenir en compte abans d'introduir el concepte de mort als infants respecte el context educatiu? I respecte les famílies? I respecte la formació del docent?
4. Quines creu que són les situacions més adients per treballar el tema de la mort a l'aula amb els infants d'EP?
5. Considera que hi ha etapes/edats/moments que són més adients per a parlar de la realitat de la mort amb els infants? Per què?
6. Creu que pot tenir beneficis el fet de treballar la realitat de la mort amb els infants? Quins?

7. Quina creu que hauria de ser la formació dels/les mestres en aquest aspecte?
8. Quines son les aptituds, actituds i competències que ha de tenir el mestre o la mestra per poder tractar aquest tema a les aules?
9. Quins conceptes clau creu que hauria de tenir present els/les mestres a l'hora d'abordar una conversa sobre la vida i la mort a l'aula?
10. Quines activitats d'aula creu que poden obrir la porta a parlar sobre la vida i la mort?
11. Quins recursos / materials es poden utilitzar per treballar el tema de la mort a l'aula d'EP? Com es poden utilitzar? On es poden trobar?
12. Quins consells donaria als mestres per treballar el tema de la mort a l'aula?

Moltes gràcies pel seu temps dedicat a aquesta entrevista, estic segura que em seran de gran ajuda les seves respostes.

Annex 3- Entrevista mestres

Benvolgut/da,

Em dic Fontcalda Esteve i sóc estudiant de 4t del Grau en Educació Primària a la Facultat de Psicologia, Ciències de l'Educació i l'Esport Blanquerna, de la Universitat Ramon Llull. Durant aquest curs estic duent a terme el treball de final de grau i el tema que he escollit és la mort, la pèrdua i el dol en el context de l'Educació Primària.

L'objectiu principal d'aquest treball és dissenyar i elaborar un pla d'acció que es pugui dur a terme a les aules d'educació primària per tractar la mort sense la necessitat que hi hagi una situació de dol o pèrdua immediata. Per tant, m'agradaria saber i escoltar la seva opinió com a experta, a partir de la seva experiència viscuda i el seu pensament. Per aquest motiu, m'agradaria agrair d'avançat la seva participació i el seu temps.

Abans de començar moltes gràcies per la seva atenció i el seu temps.

Doncs si està d'acord, començarem:

1. Considera que és important treballar el tema de la mort amb els infants d'EP? Per què?
2. Creu que als alumnes els preocupa el tema de la la mort? Què li fa pensar?
3. Creu que pot tenir beneficis el fet de treballar la realitat de la mort amb els infants?
Quins?
4. Ho ha treballat en algun moment a l'aula?
 - **(En el cas que hagi respost sí a la pregunta 4)**
5. En quina edat/curs ho ha treballat?
6. En quins moments/ situacions?
7. Quines estratègies ha utilitzat?
8. Quins recursos / material ha fet servir?

9. Amb quines mancances personals o materials s'ha trobat?
10. Quina proposta de millora faria?
11. Ha rebut formació per poder abordar aquesta realitat a l'aula? Quina?
12. Li agradaria tenir més formació sobre la pedagogia de la vida i la mort i la pedagogia del dol?
13. Creu que la manera d'abordar la realitat de la mort a l'aula es pot relacionar en com ha viscut els seus propis processos de pèrdua?
- **(En el cas que hagi respost no a la pregunta 4)**
14. Per què?
15. Quins han estat els motius per no tractar-ho?
16. Què creu que el/la podria haver ajudat a treballar-ho?
17. Ha rebut formació per poder abordar aquesta realitat a l'aula?
18. Li agradaria tenir més formació sobre la pedagogia de la vida i la mort i la pedagogia del dol?

Moltes gràcies pel seu temps dedicat a aquesta entrevista, estic segura que em seran de gran ajuda les seves respostes.